

Oblikovanje bunjevačkog političkog identiteta u Bačkoj tijekom druge polovine XIX. stoljeća

ROBERT SKENDEROVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, Republika Hrvatska

Bunjevački politički identitet nastao je kao reakcija bačkih Hrvata na društvene, kulturne i političke procese koji su se tijekom druge polovine XIX. stoljeća odvijali u Ugarskoj. Nacionalni pokreti Mađara i Srba zaoštrili su tada međunacionalne odnose, što je natjeralo i bačke Hrvate na promišljanje i oblikovanje vlastitog nacionalnog pokreta. Pripadnost hrvatskom etnokulturnom identitetu nikad među bačkim Hrvatima nije dolazila u pitanje, ali je prihvaćanje hrvatskog političkog identiteta (a s njime i hrvatskog imena) u XIX. stoljeću bio veliki izazov zbog protivljenja susjednih Srba i Mađara. Tako je 1860-ih oblikovan regionalni bunjevački politički identitet kao kompromisno rješenje u cilju ostvarenja političkih, prosvjetnih, kulturnih i gospodarskih ciljeva bačkih Hrvata. To se odrazilo i na izjašnjavanje bačkih Hrvata, koji su se tijekom druge polovine XIX. stoljeća počeli većinom izjašnjavati kao Bunjevci. Bunjevački politički identitet nikad nije imao potencijal oblikovanja samostalne nacije jer se nije ni pokušavao jasno diferencirati u odnosu na hrvatski identitet. S vremenom se pokazalo da čak ni kao privremena politička platforma nije donio mnogo koristi, osim što je prevladao mnogostrukost subidentiteta među bačkim Hrvatima. Štoviše, bački su Hrvati u desetljećima prije Prvog svjetskog rata samo mogli svjedočiti neuspjehu bunjevačke političke platforme, koja je korak po korak uzmicala pred žestokom mađarizacijom. Zbog toga je od kraja XIX. stoljeća sve više jačala ideja da se i u političkom smislu Bunjevci i Šokci u Bačkoj počnu javno izjašnjavati Hrvatima. Na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće Bunjevci i Šokci doista su počeli isticati hrvatski identitet, ali je bunjevština i dalje ostala prisutna kao politička opcija, što je otvorilo vrata političkoj podijeljenosti koja je ostala prisutna sve do danas.

Ključne riječi: bački Hrvati, Bunjevci, Šokci, politički identitet, etnokulturni identitet, hrvatski narodni pokret.

Uvod

Bački su se Hrvati (Bunjevci i Šokci) tijekom XIX. stoljeća susreli sa snažnim narastanjem nacionalnih pokreta Srba i Mađara. Ti su pokreti imali za cilj homogenizaciju vlastite etnije i njeno preoblikovanje u modernu naciju, ali su

i jedan i drugi imali izraženu namjeru asimilacije susjednih etničkih zajednica. Među bačkim je Hrvatima zbog tog pritiska došlo do pojave narodnog pokreta, koji je u početku imao regionalni bunjevački karakter, ali je u zreloj fazi, početkom XX. stoljeća, dobio sve odlike hrvatskog narodnog pokreta.

Sve do polovine XIX. stoljeća u društvenom životu bačkih Hrvata dominantni je utjecaj imala staleška podjela. Viši staleži (plemstvo i građanstvo) bili su tada već snažno integrirani u mađarsku elitu i prihvaćali su Ugarsku kao svoju državu. U tome smislu može se govoriti da su se politički opredjeljivali kao Mađari/Ugri (lat. *Hungarus*).¹ Ipak, treba razlikovati predmoderni politički identitet od modernog nacionalnog identiteta, jer to političko mađarstvo nije značilo i odbacivanje vlastitog etnokulturnog identiteta. U etnokulturnom smislu među bačkim je Hrvatima pored hrvatskog egzistiralo i nekoliko subetničkih identiteta – bunjevački, šokački i dalmatinski. Ti su identiteti umnogome bili međusobno povezani i uglavnom nejasno razgraničeni, što dokazuje da su svi u osnovi pripadali hrvatskom etnokulturnom identitetu.² Pored toga u XVIII. i u prvoj polovini XIX. stoljeća pripadnici hrvatske elite u ugarskom Podunavlju snažno su zagovarali ilirsku teoriju postanka Hrvata, pa su i bački Hrvati često bili identificirani kao Iliri (lat. *natio illyrica*), a njihov je jezik nazivan ilirskim jezikom (lat. *lingua illyrica*). Zapravo, ilirstvo među bačkim Hrvatima također se može tumačiti kao jedan od dokaza njihove etnokulturne povezanosti s domovinom jer je to bio predmoderni identitet oko kojeg su se stoljećima okupljali upravo Hrvati na čitavome svome etničkom prostoru, od ugarskog Podunavlja sve do jadranske obale. Zaključno, u etnokulturnom smislu bački su Hrvati osjećali međusobno snažno zajedništvo, pa različita imena pod kojima su se pojavljivali (Bunjevci, Šokci, Dalmatinci, Raci, Iliri) nisu među njima stvarala ozbiljne prepreke. Upravo su osjećaji međusobnog etnokulturnog zajedništva i zajedništvo s Hrvatima iz svih drugih hrvatskih krajeva bili presudni u oblikovanju hrvatskog političkog identiteta Bunjevaca i Šokaca u Bačkoj na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. Uz to treba naglasiti da je istodobno postojao određen osjećaj zajedništva i s drugim južnoslavenskim narodima, prvenstveno sa susjednim Srbima, ali su prema Srbima postojale i jasne kulturne granice (prije svega zbog jezika, pisma i vjere).³

¹ Predmoderni politički mađarstvo nije bila specifičnost ugarskih Hrvata. Krajem XVIII. i početkom XIX. stoljeća većina pripadnika viših slojeva nemađarskih naroda (ponajviše Nijemaca i Slovaka) u Ugarskoj također je izražavala političko mađarstvo. O tome više u: Petar ROKAI, Zoltan ĐERE, Tibor PAL, Aleksandar KASAŠ, *Istorija Mađara*, Beograd, 2002., 416.-422.

² Primjerice u Segedinu su živjeli Dubrovčani, Dalmatinci, Bosanci i Bunjevci, ali je u XVIII. stoljeću među njima prevladao dalmatinski identitet. Slična struktura Hrvata bila je i u Subotici, ali je u njoj tijekom druge polovine XIX. stoljeća prevladao bunjevački identitet. O životu hrvatske zajednice u Segedinu više u: Ladislav HEKA, *Povijest Hrvata Dalmatina u Segedinu*, Budimpešta, 2004. O stanovništvu Subotice pisao je krajem XVIII. stoljeća mađarski geograf Korabinszky, koji je utvrdio da u tome gradu pored Mađara i "Raca starovjeraca" žive Dalmatinci i Hrvati; Johann Mathias KORABINSZKY, *Geographisch-historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn*, Pressburg, 1786., 400.

³ Kao primjer jasno prepoznatljive jezične razlike može se istaknuti djelo *Proricjsja i Narecese-nja* somborskog senatora Ambrozovića, u čijem je naslovu istaknuto da je prevedeno "sa ser-

Politička odanost bačkih Hrvata ugarskoj državi velikim je dijelom bila rezultat visoko razvijenog multikulturalizma koji je u njoj vladao do početka XIX. stoljeća. Naime na prostoru Ugarske Hrvati su sve do tada imali svoje propovjednike i ispovjednike u crkvama, molili su iz hrvatskih molitvenika, a njihova su djeca polazila vjeronauk na hrvatskom jeziku. I u nižim su školama djecu poučavali na materinskom jeziku, dok su više škole bile latinske. Pored toga i u lokalnoj javnoj upravi hrvatski je jezik bio ravnopravan s drugim jezicima, pa su primjerice sačuvani brojni urbari, ugovori i oporuke na hrvatskom jeziku.⁴ Ali tijekom prve polovine XIX. stoljeća ta su prava došla u pitanje. Narastajući mađarski nacionalizam očekivao je od svih ne-Mađara da odustanu od svojih etnokulturnih identiteta i da u potpunosti prihvate mađarski nacionalni identitet.

Vrhunac napetosti bio je tijekom revolucije 1848./49., koja je bačke Hrvate dovela u težak položaj. Njihovo već snažno mađarizirano plemstvo i građanstvo u tome je sukobu stalo na stranu Mađara. Opredjeljenje za mađarsku stranu dijelom je bilo posljedica i nasilja koje su srpske postrojbe provodile nad svim nesrbima u Bačkoj.⁵ Ipak, iz poznatih se izvora može zaključiti da je većina bačkih Hrvata u tome sukobu bila suzdržana i da je pobjedu carske vojske dočekala kao pobjedu legalne vlasti, zakona i reda.⁶ Tome svjedoči i svećenik Ivan Antunović, kasniji naslovni biskup i vođa narodnog preporoda bačkih Hrvata, koji je o revolucionarnim godinama zapisao: "Ali ako je istina da su se Magjari god. 1848. borili za slobodu domovine, onda mora da bude istinom i to da su ine narodnosti u Ugarskoj, za slobodu svoga jezika, uz zakonita kralja, dakle ne proti domovini, oružanom rukom u boj išli."⁷

Premda su viši staleži bačkih Hrvata bili znatno mađarizirani, djelovanje hrvatskih katoličkih svećenika održavalo je narodnu svijest među širim nižim slojevima. Štoviše, može se reći da je tijekom XVIII. i u prvoj polovini XIX. stoljeća postojao jedinstveni hrvatski kulturni krug u širem slavonsko-podunavskom prostoru, koji je imao čvrste veze i s ostalim hrvatskim krajevima. Tomu su najveći prinos davali hrvatski franjevci, isusovci i dijecezanski svećenici, ali i svjetovni pisci poput Matije Antuna Reljkovića i već spomenutog

bskog jezika na illyricski"; Ivan AMBROZOVIĆ, *Proricsja i Narecsenja koja shtiuč i obderxavajuch i sam sebe svaki i druge pouzdano upravljati hoče sa serbskog jezika na illyricski privedena, nadopunjena i sloxena*, Pešta, 1808.

⁴ O hrvatskim urbarima u Ugarskoj više u: István UDVARI, *A Mária Terézia-féle úrbérrendezés forrásai magyarországi délszlav népek nyelvéen I.*, Nyíregyháza, 2003.

⁵ O tome najbolje svjedoči neobjavljeno djelo I. Ambrozovića *Žalostnica žalosna Ivana Nep. Ambrozovića u zomborskoj kralj. varoši penzioniratoga senatora, bižajućeg od kuće pak do Kalacse kad su Raci-Serbianci u međjuboju mađarskom 1848-49. progonili katolike, po njemu istom ispivana u Zomboru god. 1850.*

⁶ Primjerice vodeći bunjevački uglednici toga doba – barun Josip Rudić i svećenik Ivan Antunović – bili su izrazito suzdržani prema revoluciji, pa Pekić piše da je Josip Rudić upravo zato bio smijenjen s mjesta velikog župana Bačko-bodroške županije 1848. godine; Petar PEKIĆ, *Povijest Hrvata u Vojvodini od najstarijih vremena do 1929.*, Zagreb, 2009., 118. (prvo izdanje Zagreb, 1930.).

⁷ Ivan ANTUNOVIĆ, *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih*, Beč, 1882., 131.

somborskog pisca Ivana Ambrozovića. Svi su oni pridonosili stvaranju snažnog kulturnog identiteta koji je u velikoj mjeri očuvao hrvatski etnički korpus od mađarizacije.

Bački Hrvati u političkom životu Ugarske od 1861. do 1868. godine

U istraživanju političkog života bačkih Hrvata valja uočiti da su tijekom XIX. stoljeća Šokci, kao pretežito seljačko stanovništvo, bili minimalno uključeni u politički život, dok su Bunjevci, zbog brojnog plemstva i građanstva, bili politički mnogo aktivniji. Tijekom postojanja Srpske Vojvodine bunjevačko je plemstvo imalo prilično snažan utjecaj u vlasti novostvorene oblasti. Štoviše, može se tvrditi da su carske vlasti 1849. uspostavile svoju vlast u Bačkoj upravo uz pomoć odanih Bunjevaca te manjim dijelom Srba, Nijemaca i pokojeg Mađara. Tako su među vodećim osobama toga vremena bili kraljevski komesar Karlo Latinović i bivši bački dožupan Augustin Piuković.⁸ Uz njih su podršku carskoj vlasti davali i drugi bunjevački uglednici, posebice iz plemićkih obitelji Vojnića, Rudića i Antunovića. Nakon revolucije međunacionalni odnosi ostali su i dalje napeti. Nezadovoljstvo Srpskom Vojvodinom izražavali su i Mađari i Srbi, ali i bački Hrvati. Poznato je da je posebice snažno nezadovoljstvo među bačkim Hrvatima izbilo zato što su u službenim rezultatima popisa stanovništva provedenog 1857. svi bili uvršteni među Srbe.⁹

Nakon obnove ustavnog uređenja u Ugarskoj 1860. bački su se Hrvati također ponovno uključili u politički život. Od početka je za njih bilo karakteristično da su svoje političke ciljeve nastojali ostvariti kroz djelovanje u vodećim mađarskim strankama. Za kasnije događaje posebice su bili važni parlamentarni izbori 1865., kada je u aljmaškom izbornom okrugu bio izabran barun Josip Rudić, a u Staroj Moravici Barbaš Vojnić. Štoviše, iste je godine Josip Rudić ponovno izabran i za velikog župana Bačko-bodroške županije.¹⁰ Nakon izbora srpski su zastupnici u ugarskom parlamentu osnovali svoj zastupnički klub, ali im se Bunjevci nisu pridružili, pa je već tada bilo vidljivo da će srpska i bunjevačko-hrvatska politička borba u Ugarskoj krenuti različitim putovima.¹¹

⁸ P. PEKIĆ, *n. dj.*, 120.-124.

⁹ I. ANTUNOVIĆ, *n. dj.*, 159. Iako se u popisu iz 1857. stanovništvo nije popisivalo ni prema narodnosti niti prema jeziku, službenim su se izvještajima dodavale procjene Karla von Czoerniga, tadašnjeg predsjednika bečke Statističko-upravne komisije. Clewing objašnjava da je do uvrštavanja bačkih Hrvata među Srbe tako došlo zbog Czoernigova prihvaćanja jezične podjele na Sloveno-Hrvate (kajkavce) i Srbo-Hrvate (štokavce), pa su Hrvati u Vojvodini na kraju upisani kao Srbi; Konrad CLEWING, "Die doppelte Begründung der Serbischen Wojwodenschaft 1848-1851", *Südosteuropa: Von vormoderner Vielfalt und nationalstaatlicher Vereinheitlichung – Festschrift für Edgar Hösch*, Hrsg. Konrad Clewing, Oliver Jens Schmitt, München, 2005., 253.-303.; vidi također Aleksandar VUKIĆ, "Moć klasifikacije: klasifikacijske sheme i konstrukcija etničke strukture u Bansknoj Hrvatskoj i Slavoniji (1785.-1860.)", *Migracijske i etničke teme*, vol. 24, 1-2 (2008.), 31.-48.

¹⁰ P. PEKIĆ, *n. dj.*, 123.

¹¹ Šandor MESAROŠ, "Partijsko-političke borbe u Bačkoj i Banatu za vreme izbora za Ugarski parlament 1825.-1918.", *Istraživanja*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, 12 (1989.), 42.

Glavna politička snaga u zemlji tada je postala vladajuća ("desna") Deákova stranka, a 1868. u Ugarskoj je osnovana Četrdesetosmaška stranka, koja je postala glavna oporbena stranka ("ljeвица"). Četrdesetosmaši su krajem 1860-ih zavladaali i Suboticom. Najistaknutiji subotički članovi te stranke bili su iz pomadarene bunjevačke obitelji Mukića – Aurel, Ivan i Ernest.¹² U sljedećim desetljećima Subotica je kao središte bačkih Hrvata bila ujedno i središte njihove političke borbe, dok su u drugim krajevima Bačko-bodroške županije (Somboru, Baji i Baču) u desetljećima prije Prvog svjetskog rata ostali samo objekt političkih zbivanja.

Deákova stranka zagovarala je u mnogim pitanjima liberalne stavove. Taj liberalizam očitovao se i u pitanju položaja manjinskih zajednica, prema kojima su deakovci imali više obzira negoli košutovci. Upravo u toj razlici treba tražiti razloge promjena koje su se dogodile u političkoj orijentiranosti subotičkih Bunjevaca krajem 1860-ih. Naime 1868. u Subotici je osnovana Subotička Deákova stranka (*Szabadkai Deák Párt*).¹³ Njezino osnivanje očito je predstavljalo završetak političke polarizacije u gradu na lijeve četrdesetosmaše i desne deakovce, ali je taj događaj imao veliki utjecaj i na hrvatski narodni pokret u Bačkoj.

Bunjevci u Subotici do tada nisu ni pomišljali na stvaranje vlastite bunjevačke političke stranke. Ipak, Subotička Deákova stranka bila je specifična po tomu što su većinu njenih pristaša činili upravo Bunjevci: Antunovići, Aradski, Krnjajski, Kujundžići, Lipozenčići, Matkovići, Milašini, Parčetići, Stipići, Tikvicki, Tumbasi, Vojnići, Zelići, Zomborčevići i drugi.¹⁴ Kasniji događaji pokazali su da su se ti pripadnici bunjevačkog građanstva u Subotici politički priznavali Mađarima, ali da ipak nisu zaboravili svoje etnokulturno podrijetlo i da su ga bili spremni očuvati. Stoga su i u središnjici Deákove stranke u Budimpešti morali voditi računa o njihovim manjinskim zahtjevima.

Godina 1868. bila je zapravo višestruka prijelomnica. Za bačke Hrvate ona je osobito važna zato što je te godine Ugarski sabor izglasao Zakon o narodnostima, koji će bački Hrvati koristiti kao temelj svoje političke borbe sve do kraja Prvog svjetskog rata. No Hrvati su u Bačkoj tada još uvijek na polju političkog života bili neorganizirana i neprepoznatljiva zajednica. Sve snažnije isticanje mađarstva i srpstva dovodilo je i bačke Hrvate pred veliko pitanje što su oni u nacionalnom smislu. Dotadašnje predmoderni poimanje vlastitog identiteta više nije moglo opstati.

Ivan Antunović – začetnik narodnog pokreta bačkih Hrvata

Godine 1869. kalački kanonik Ivan Antunović, dotad poznat samo kao predani i samozatajni svećenik Kalačke nadbiskupije, započinje javno djelova-

¹² P. PEKIĆ, *n. dj.*, 123.

¹³ Arpad LEBL, *Građanske partije u Vojvodini 1887.-1918.*, Novi Sad, 1979., 138.

¹⁴ *Isto*, 138.

nje koje je uzбудilo sve duhove u Ugarskoj. Antunović je inače bio iz ugledne bunjevačke plemićke obitelji, u čvrstim obiteljskim vezama s bačko-bodroškim županom barunom Josipom Rudićem. Kao takav on je sudjelovao i u političkom životu Bačko-bordoške županije: 1843. bio je županijski vijećnik, a 1861. čak i privremeni dožupan. Na crkvenom planu također je znatno napredovao (1859. imenovan je za kalačkog kanonika, a 1876. postao je i naslovni biskup), što dokazuje da je uživao povjerenje i svjetovnih i crkvenih vlasti.¹⁵

Sasvim je sigurno da je Antunovića na javni angažman u novoj ulozi narodnog vođe i prosvjetitelja potaknulo donošenje Zakona o narodnostima iz 1868. godine. Radilo se zapravo o dva zakonska članka (38. i 44.), u kojima je reguliran položaj etničkih manjina u Ugarskoj i u kojima je zajamčena upotreba manjinskih jezika u nižim školama i lokalnoj upravi.

Izglasavanje zakona stvorilo je zakonski okvir za ostvarenje manjinskih prava. Na temelju toga zakona Antunović je utemeljio prvo načelo svoga narodnog pokreta – političko djelovanje u okviru postojećih zakona. U tome smislu Antunović je utemeljio i drugo načelo koje je proizlazilo iz prvoga – da se nacionalna borba ograniči na borbu za kulturnu i prosvjetnu autonomiju, prije svega za pravo na upotrebu vlastitog jezika u crkvi, nižim školama i lokalnoj administraciji. Antunović je tako napisao: “Neka vlada magjarski jezik na pristolju kraljevskom, na saboru, na ravnateljskom kormilu, na varmegjam i na ovećim školam bit će magjarska slavna kraljevina. Zašto da nam nenavidite pučke i poljodilske, građanske i obrtničke škole i naše občine. Dozvolite nam porazgovarati se o naših kućevnih poslovih jezikom kojeg smo od naše matere naučili. Obavljajte vi sve one druge poslove, koji se po stupnjih deržavnih gori penju, u magjarskom jeziku. Ako mi te razpravljati poželili budemo, naravno je da ćemo magjarski jezik osvojiti i s vama se prepirati.”¹⁶

U početku Antunovićeve ideje nisu naišle na plodno tlo. Mađari su ga od početka optuživali da je panslaven i da zajedno sa Srbima i Hrvatima kuje zavjeru protiv Ugarske. Srbi mu, osim pojedinih deklarativnih istupa, nisu pružali pravu potporu zato što je od početka isticao važnu ulogu Katoličke crkve u životu bačkih Hrvata, a i zato što je svugdje isticao da su Bunjevci i Srbi braća, ali ne i isti narod.¹⁷

Antunović u početku nije naišao na potporu ni među samim bačkim Hrvatima. Njegov biograf Matija Evetović napisao je da je Antunović 1869. organizirao sastanak s vodećim subotičkim Bunjercima radi pokretanja narodnog pokreta i da je taj sastanak završio potpunim neuspjehom.¹⁸ Premda nije sasvim jasno kada je spomenuti sastanak održan, može se pretpostaviti da se

¹⁵ O Ivanu Antunoviću više u: Matija EVETOVIĆ, *Život i rad biskupa Ivana Antunovića, narodnog preporoditelja*, Subotica, 1935.

¹⁶ “Otvorena knjiga Ivana Antunovića, kalačkog kanonika na sve učene Bunjevce i Šokce napatjena (U Kalači, 1-og sičnja 1870.)”, *Zbornik Ivan Antunović*, ur. Lazar Ivan Krmpotić, br. 2-3, Subotica, 1992., 234.-235.

¹⁷ I. ANTUNOVIĆ, *n. dj.*, 159.

¹⁸ M. EVETOVIĆ, *Život i rad biskupa Ivana Antunovića*, 48.

to dogodilo negdje u drugoj polovini 1869., kada je objavio dva javna poziva na podršku njegovim novinama.¹⁹ Nakon toga, 1. siječnja 1870. Antunović objavljuje i dvije "Otvorene knjige", kojima ponovno poziva Bunjevce i Šokce na osnivanje vlastitih novina. Ali novine nisu bile pokrenute ni u veljači iste godine.

Više svjetla na tadašnje događaje daje nekoliko dopisa iz Bačke koji su se 1869. i 1870. pojavili u sisačkom listu *Zatočnik*. Među njima je posebice važan članak "Bunjevačka stvar", kojim se u siječnju 1870. hrvatskoj javnosti obratio subotički pravnik Ambrozije Boza Šarčević, Antunovićev bliski suradnik. Šarčević je u članku napisao da se Antunović već dugo bezuspješno sprema pokrenuti bunjevačko-šokačke novine i da će, ako u tomu ne uspije, on sam krenuti u njihovo pokretanje. U *Zatočniku* je tada objavljeno i pismo potpore Antunovićevoj ideji sastavljeno od strane mladih subotičkih Bunjevaca, među kojima se pojavljuju imena nekoliko osoba koje su poslije postale nositelji narodnog pokreta bačkih Hrvata (novinar Kalor Milodanović, franjevac Stipan Vujević i odvjetnik Augustin Ago Mamužić).²⁰ To pojavljivanje bačkih Hrvata u *Zatočniku* jasno pokazuje da su oni već tada, na početku svoga narodnog pokreta, očekivali od Hrvatske svaku pomoć. Osim toga pismo potpore mladih bačkih Hrvata sasvim je sigurno bilo vrlo važno jer dokazuje da je Antunović, koji je u početku bio odbijen od starih uglednika bunjevačke zajednice, tada ipak dobio podršku mladih, koji su poslije na sebe preuzeli vodstvo hrvatskog narodnog pokreta u Bačkoj.

Prvi je broj Antunovićevih novina, koje su na kraju nazvane *Bunjevačke i šokačke novine*, konačno objavljen u Kalači 19. ožujka 1870. godine. Ubrzo su se kroz rad u novinama profilirali budući nositelji narodnog pokreta: već spomenuti pravnik Ambrozije Boza Šarčević, novinar Kalor Milodanović, odvjetnik Ago Mamužić, fra Stipan Vuković, svećenik Blaž Modrošić, pučki književnik Stipan Grgić Krunoslav i mnogi drugi. Prve bunjevačko-šokačke novine imale su mnogo problema, malo čitatelja, nedovoljno suradnika i manjak novca. Stoga je Antunović bio prisiljen prekinuti s njihovim objavljivanjem već 1872. godine. Zatim je njihov književni prilog *Bunjevačka i šokačka vila* nastao izlaziti kao samostalni list, ali samo do 1876. godine. Godine 1872. Kalor Milodanović pokrenuo je u Subotici još jedne novine – *Misečnu kroniku* – koje su se iste godine ugasile, a 1873. isti Milodanović s Božidarom Vujićem počeo izdavati *Subotički glasnik*, koji se ugasio već 1876. godine. Ipak, sve su te novine obavile svoju ulogu jer su zapalile iskru narodnog pokreta i oblikovale čitalačku publiku, pa na krilima njihova rada učitelj Mijo Mandić u Baji 1884.

¹⁹ Najprije je 15. kolovoza 1869. objavio "Poziv Pričestnova i Visokorodnoga gospodina Ivana Antunoviča kanonika kalačkoga, kojim poziva Bunjevce, Šokce i Bošnjake – na utemeljenje jednih pučkih novina", a zatim 15. prosinca 1869. objavljuje još jedan poziv, u kojem je najavio da namjerava pokrenuti "Bunjevački list" (kako ga sam u pozivu naziva), koji će izlaziti jednom tjedno. *Isto*, 50.

²⁰ *Zatočnik* (Sisak), 29. X. 1869., 1., 21. I. 1870., 1.

pokreće list *Neven*, koji je s vremenom ojačao i postao najznačajniji list bačkih Hrvata sve do Drugog svjetskog rata.

Zbog odnosa prema Mađarima i Srbima, ali i zbog stanja u hrvatskim zemljama, Antunovićev je pokret u početku imao regionalni, bunjevački karakter. Revolucija 1848. godine i stvaranje Srpske Vojvodine pokazali su Mađarima koliko je opasno jačanje Hrvata i Srba. U tome kontekstu mađarske vlasti i javnost nisu odobravale nikakvo jačanje veza bačkih Bunjevaca i Šokaca s Hrvatskom, a svaki pokušaj isticanja hrvatskog imena smatran je činom izdaje mađarske države. Štoviše, mađarske su vlasti činile sve da i kulturne veze s Trojednicom budu prekinute. Tako se primjerice u *Nevenu* iz 1885. može pročitati da vlasti nisu dopuštale zagrebačkim kazališnim družinama posjet Bačkoj, pa su taj prostor vješto iskoristili srpski kazalištarci iz Novog Sada, koji su sve do Prvog svjetskog rata svake godine u Subotici držali srpske predstave.²¹ Mađarski su mediji čak i samu činjenicu da su u Bačkoj neki ljudi čitali zagrebački list *Pozor* proglašavali "panhrvatskom" prijetnjom²², a Antunović je morao skrivati da u njegovim novinama sudjeluju autori iz Hrvatske, jer "ako naši protivnici doznadu, da u 'Vilu' pišu i Hrvati, onda je kraj i našim novinama".²³ Sve to navodi na zaključak da je isticanje hrvatstva u to vrijeme bilo nemoguće i da je hrvatski narodni pokret u Bačkoj tada trebao koristiti druge načine djelovanja. Pored problema koji su predstavljale mađarske vlasti treba naglasiti da su se i srpski krugovi u Bačkoj na svaki spomen hrvatstva Bunjevaca i Šokaca dizali na noge.²⁴ Treći problem koji se našao na putu hrvatskog narodnog pokreta u Bačkoj bila je jugoslavenska ideja, koja je tada bila jaka i među samim Hrvatima u Trojednici. Tu su na Ivana Antunovića, kao glavnog aktera narodnog pokreta u Bačkoj, najviše djelovali stavovi đakovačkog biskupa J. J. Strossmayera.²⁵ Nada da će jugoslavenski politički identitet u sebi objediniti sve južnoslavenske etnije tako je još dodatno usporavala prihvaćanje hrvatskog identiteta među bačkim Bunjevcima i Šokcima.

Svi navedeni razlozi utjecali su na Antunovića i njegove suradnike koji su tijekom 1870-ih utemeljili bunjevački politički identitet kao platformu političkog djelovanja u Bačkoj. Oblikovanje bunjevačkog političkog identiteta naizgled je rješavalo sve sukobe: Mađarima se time pokazalo da bački Hrvati ne želi ugroziti njihovu nacionalnu državu, Srbima je poslana poruka da se ne radi na podjeli, nego na zbližavanju Južnih Slavena, a u Hrvatskoj je takva platforma bila na tragu politike J. J. Strossmayera i njegovih suradnika. Ipak, u etnokulturnom pogledu bački su Hrvati snažno osjećali da bunjevačko-šokač-

²¹ *Neven* (Sombor), 15. III. 1885., 44.

²² *Neven* (Sombor), 15. III. 1886., 48.

²³ M. EVETOVIĆ, *Život i rad biskupa Ivana Antunovića*, 60.

²⁴ O tadašnjim bunjevačko-srpskim odnosima više u: Robert SKENDEROVIĆ, "Odnos ugarskih Srba prema nacionalnom pokretu bačkih Hrvata tijekom druge polovine 19. stoljeća", *Dijalozi povjesničara-istoričara* 9, ur. H. G. Fleck, I. Graovac, Zagreb, 2005., 115.-132.

²⁵ O suradnji J. J. Strossmayera i I. Antunovića više u: Robert SKENDEROVIĆ, "Suradnja biskupa J. J. Strossmayera i Ivana Antunovića", *Croatica christiana periodica*, 59 (2007.), 85.-103.

ki identitet pripada hrvatskom identitetu. Osim toga Antunović je, baš kao i Strossmayer, čvrsto vjerovao da će Zagreb biti središte kulturnog i prosvjetnog napretka svih Južnih Slavena, pa je i u svojim novinama uveo hrvatski književni jezik.

Bunjevačko je ime u novim okolnostima dobilo novu, političku konotaciju, a ostali su hrvatski subetnički identiteti počeli naglo uzmicati pred bunjevštinom. Najveći je gubitnik toga procesa bio dalmatinski identitet, koji je u Bačkoj sve do kraja XIX. stoljeća također bio vrlo jak. Zapravo, u svemu nije još uvijek jasno zašto su Antunović i njegovi suradnici odbacili dalmatinski identitet, ali se može doći do zaključka da je i to učinjeno kao kompromis zato što je dalmatinski identitet imao jasnu hrvatsku konotaciju koju Mađari i Srbi nisu trpjeli.²⁶

Između hrvatskog i srpskog nacionalnog pokreta

Pokretanje *Bunjevačkih i šokačkih novina* 1870. dovelo je do otvorene rasprave među samim bačkim Bunjercima i Šokcima o njihovoj nacionalnoj pripadnosti. Zbog već prije objašnjenih razloga većina je ubrzo prihvatila oblikovanje bunjevačkog političkog identiteta kao pragmatičnu opciju. Već je tada međutim bilo zagovornika hrvatskog političkog identiteta, koje su predvodili hrvatski članovi franjevačke provincije sv. Ivana Kapistranskog – fra Stipan Vujević, fra Robert Kauk i fra Mladen Barbarić.²⁷ Na drugoj strani srpsku je struju dosljedno zagovarao jedino Ambrozije Boza Šarčević, koga je u tome podržavala srpska vlada u Beogradu.²⁸ Srpski nacionalni identitet bio je bačkim Bunjercima i Šokcima neprihvatljiv kako zbog vjerskih tako i zbog kulturnih, pa i političkih razlika.²⁹ Osim toga nesumnjivo je da je Antunovićevo djelovanje dobilo značajnu podršku iz Hrvatske, nasuprot gotovo nikakvoj iz

²⁶ Jedan od rijetkih osvrti na dalmatinski identitet dao je Ambrozije Boza Šarčević, jedini veliki zagovornik srpskog nacionalnog identiteta među bačkim Bunjercima, koji je o njemu napisao: "Što se tiče naziva 'Dalmata' primećujem, da bunjevačkoj aristokraciji ili nije bilo po volji ili nije znala poriklo bunjevačkog naroda. Popovi pak, da postave što veću razliku između pravoslavnih Srba i Bunjevaca, voleli su poriklo Bunjevaca dovesti iz Dalmacije. U tome imenu su vidili veću slavu pa i danas glede." "Otvoren list jednog bunjevačkog patriote g. Lajošu Močariju", *Neven*, Sombor, 15. VIII. 1886., 125.-126. Valja naglasiti da su Šarčevićeve tvrdnje ipak povijesno netočne jer sva etnološka, jezična i povijesna istraživanja dokazuju da su se Bunjevci doista u Bačku doselili iz Dalmacije.

²⁷ O franjercima u nacionalnom pokretu bačkih Hrvata više u: Robert SKENDEROVIĆ, "Sudjelovanje slavonskih franjevaca u nacionalnom pokretu podunavskih Hrvata tijekom 19. i početkom 20. stoljeća", *Scrinia Slavonica*, 6 (2006.), 194.-216.

²⁸ "Otvoren list jednog bunjevačkog patriote g. Lajošu Močariju", *Neven* (Sombor), 15. VIII. 1886., 125.-127. O suradnji A. B. Šarčevića i tadašnjih srpskih vlasti više u: Alba M. KUNTIĆ, *Počeci borbe za preporod bačkih Bunjevaca*, Beograd, 1969.

²⁹ Ivan Antunović piše da katolički svećenici nisu željeli poučavati svoje vjernike u ćirilici jer su se plašili da bi ih to moglo odvesti u shizmu. No sam Antunović imao je pozitivan odnos prema ćirilici. Pisao je da su se njome služili i katolici u davnini te da se ćirilica ne može i ne smije tumačiti samo kao srpsko pismo; I. ANTUNOVIĆ, *n. dj.*, 162.

Srbije, i da su bački Bunjevci toga bili vrlo svjesni. Tako je i Antunovićev suradnik Stjepan Grgić pisao 1876. da je najviše pretplatnika na *Bunjevačke i šokačke novine* i na *Bunjevačku i šokačku vilu* bilo iz Zagreba i Varaždina.³⁰ Sam je Antunović tijekom 1870-ih također uspostavio osobne veze s mnogim istaknutim hrvatskim djelatnicima. Tomu je svakako pridonosilo njegovo čvrsto prijateljstvo s Ilijom Okrugićem Srijemcem, biskupom J. J. Strossmayerom i povjesničarom fra Euzebijem Fermendžinom. Njihovim posredstvom Antunović je uspostavio osobne kontakte i s biskupom Jurjem Dobrilom, Ivanom Kukuljevićem Sakcinskim, Ivanom Mažuranićem, Franjom Račkim, fra Grgom Martićem i drugima, a 1875. i svoju je knjigu *Odmetnik* izdao u Zagrebu. Nasuprot tomu srpski je utjecaj bio mnogo manji, ali ipak prisutan. Jedan od najagilnijih zagovornika srpsko-bunjevačkog zblizavanja, uz Bozu Šarčevića, bio je subotički Srbin Božidar Vujić. Kao takav on je čak 1873. zajedno s Kalorom Milodanovićem pokrenuo *Subotički glasnik*, list namijenjen Bunjercima i Šokcima. Poslije je Vujić godinama bio i suradnik *Nevena*, ali njegov pojedinačni rad nije imao većeg uspjeha.³¹ I sam je Ivan Antunović u jednome pismu Strossmayeru za Vujićevo nastojanje da za Bunjevce izdaje *Subotičke novine* napisao: "Ove novine izdaje onaj Srbljin Božida Vujić. On kao Srbljin ne može da govori Bunjercem jel ga nebi slušali. Zato je na njegovu nesreću uhvatio za urednika nekog Karla Milodanovića [...] poznam ga skroz jel na moju nevolju je bio uz mene jednu godinu."³²

Osnivanje Pučke kasine i politički uspon Laze Mamužića

Premda je Antunović želio djelovati samo na kulturnom polju, njegov je pokret ubrzo izazvao političko okupljanje bačkih Hrvata. Prvi čin otvorenog iskazivanja samosvijesti i političkog organiziranja bačkih Hrvata bilo je osnivanje Pučke kasine u Subotici 1878. godine.

O okolnostima nastanka Pučke kasine pisao je dvadeset pet godina poslije Mijo Mandić, suvremenik i svjedok tih zbivanja. Prema Mandiću, inicijativu za osnivanje Pučke kasine dao je Boza Šarčević, koji je došao uglednim subotičkim odvjetnicima Agi i Lazi Mamužiću s riječima: "Što nosite taj odmetnički Mukićev jaram i trpite u varoškoj upravi oholu mađarsku majstoriju, koja od vas živi i zavisi; već složite se i osnujte jedno narodno gnjezdo, bunjevačku kasinu i zavladajte Suboticom belom."³³ Iz Mandićeva bi se pisanja stoga moglo zaključiti da je i sam projekt osnivanja Pučke kasine bio čvrsto vezan uz nastojanja da se u gradu svrgne vlast Četrdesetosmaške stranke, koju su predvodili članovi porodice Mukić, jer su se Ago i Lazo Mamužić tada istodobno pojavili i kao osnivači Pučke kasine i kao vođe nove Slobodoumne stranke u Subotici.

³⁰ "Našim Subatičanom o našem Nevenu", *Neven*, Sombor, 15. IX. 1886., 129.-133.

³¹ R. SKENDEROVIĆ, "Suradnja biskupa J. J. Strossmayera i Ivana Antunovića", 93.

³² Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjesnosti, Ostavština J. J. Strossmayera, XI A/An I.10

³³ Mijo MANDIĆ, *Pedesetgodišnjica subotičke Pučke kasine (1878.-1928.)*, Subotica, 1928., 13.

Naime 1875. u Ugarskoj je došlo do fuzije Deákove stranke i Stranke lijevog centra (pod vodstvom Kálmána Tisze) u zajedničku Slobodoumnu stranku (*Magyar szabadelvű párt*), s kojom započinje dugotrajno (15-godišnje) Tiszino vladanje. Nova-stara stranka tada je postala, odnosno u neku ruku nastavila biti, dominantna u Bačkoj, ali je u samoj Subotici i dalje najjača bila Neovisna četrdesetosmaška stranka, pa su u tome gradu na parlamentarnim izborima iste godine oba zastupnika izabrana s njene liste.³⁴

Na zaključak da je osnivanje Pučke kasine bio odgovor Bunjevaca na četrdesetosmašku politiku u Subotici navode još neke činjenice. Naime subotički su Bunjevci još 1872. zajedno s Mađarima osnovali zajedničku kasinu *Népkör*. Ta je kasina u vrijeme osnutka bila okupljalište cjelokupne opozicije (ljevice), ali ubrzo u njoj počinju dominirati pristaše Četrdesetosmaške stranke.³⁵ Tih se godina pokazalo da je Četrdesetosmaška stranka postala izrazito šovinistička i da je tako djelovala prema svim manjinama.³⁶ Sukob Bunjevaca i četrdesetosmaša bio je još tragičniji jer su tu stranku u Subotici predvodile pomadarene bunjevačke obitelji Mukići i Latinovići, koje su tada bile nositelji vlasti u gradu.³⁷

Iz svega se dakle može zaključiti da je osnivanje Pučke kasine bio čin emancipacije Bunjevaca, koji su se u Subotici krajem 1870-ih složno suprotstavili Četrdesetosmaškoj stranci, nadajući se da će okretanje vladajućoj stranci pomoći obrani manjinskog identiteta. Na čelo toga političkog pokreta Bunjevaca u Subotici stali su rođaci Ago i Lazo Mamužić, a snažnu potporu dobili su od već spomenutog odvjetnika Boze Šarčevića i kanonika Ivana Antunovića.³⁸ Nesumnjivo je da su Bunjevci zapravo tada postali svjesni da ujedinjeni čine najjaču političku snagu u gradu. Osnivanje Pučke kasine bilo je u tome smislu i politički čin. Svi u gradu od tada su znali da se gradska vlast ne može formirati bez privole Pučke kasine.

Ipak, osnivanje Pučke kasine pokazuje i pod kolikim su pritiskom mađarskih vlasti i mađarske javnosti bački Hrvati tada morali djelovati. Naime osnivači su željeli da kasina nosi ime Bunjevačka kasina, pa je ona i osnovana pod tim imenom.³⁹ No mađarske vlasti nisu dale dozvolu za njen rad i odmah su je zatvorile. Tada je Ago Mamužić, kao pristaša Slobodoumne stranke, otišao kod samog ministra-predsjednika Kálmána Tisze. On je očito shvatio korist davanja potpore subotičkim Bunjercima za svoje vlastite političke interese, pa je dao da se kasina ponovno otvori, ali pod kompromisnim imenom Pučka kasina.⁴⁰

³⁴ Š. MESAROŠ, *n. dj.*, 139.

³⁵ A. LEBL, *n. dj.*, 169.

³⁶ *Isto*, 169.

³⁷ P. PEKIĆ, *n. dj.*, 130.

³⁸ Petar Pekić i Ante Sekulić pišu da su Ago i Lazo Mamužić bili braća. Radi se zapravo o tomu da se među bačkim Hrvatima i daljnji rođaci u istom koljenu nazivaju braćom.

³⁹ M. MANDIĆ, *n. dj.*, 15.

⁴⁰ *Isto*, 17.

I kasniji događaji pokazuju da je Pučka kasina od osnutka imala veliki politički utjecaj u Subotici. Tako Mijo Mandić piše da je na njen prijedlog Tiszina vlada smijenila bačkog velikog župana Dezidera Gromona i postavila Aurela Jankovića, a kada i on nije ispunio očekivanja vodećih ljudi Kasine, onda srušiše i njega.⁴¹ Ipak, najvažniji dokaz snage Pučke kasine bili su parlamentarni izbori 1881., na kojima je Lazo Mamužić kao kandidat Slobodoumne stranke izabran za zastupnika u Ugarskom saboru.⁴²

Premda je nesumnjivo da su subotički Bunjevci bili najveći zagovornici Slobodoumne stranke u gradu, ne može se prihvatiti zaključak Petra Pekića da su oni tada osnovali bunjevačku stranku jer su među subotičkim "vladinorcima" (kako su zvali članove Slobodoumne stranke) pored Bunjevaca bili i mnogi Mađari i drugi.⁴³ Ipak, može se zaključiti da je u Subotici postojala bunjevačka frakcija vladine stranke i da se ona okupljala oko Pučke kasine.⁴⁴

Godine 1884. u Subotici je trebala biti provedena restauracija gradskog poglavarstva. Lazo Mamužić očito je u razdoblju 1881.–1883. uspio učvrstiti svoju poziciju vođe subotičkih Bunjevaca, pa je na tim izborima pobijedio dotadašnjeg gradonačelnika, neodvišnjaka Ivana Mukića.⁴⁵ Tako je u siječnju 1884. "Mamužićeva stranka" preuzela gradsku upravu Subotice, a u srpnju iste godine, odmah nakon isteka zastupničkog mandata, Lazo Mamužić preuzeo je mjesto gradonačelnika. Uspjesi u Subotici definitivno su pokazali da je taj grad postao središte bunjevačkog pokreta. Tada se činilo da bunjevačka politička platforma doista daje rezultate u borbi bačkih Hrvata jer je omogućila politički uspjeh koji su Mađari u Bačkoj morali prihvatiti.⁴⁶

Lazo Mamužić uspio se održati na mjestu subotičkog gradonačelnika sve do 1902. godine. Time je u Subotici sve do danas ostao gradonačelnik s najduljim stažem. Još 1889. Mamužić je uza se očito imao većinu glasova u Subotici jer je i te godine na izborima za članove gradskog poglavarstva njegova lista snažno porazila listu neodvišnjaka.⁴⁷ Veliki uspjeh ta je lista postigla i na parlamentarnim izborima 1892., kada su na oba zastupnička mjesta Subotice

⁴¹ *Isto*, 17.

⁴² Uz njega je kao drugi zastupnik grada bio izabran neodvišnjak Ernest Mukić; P. PEKIĆ, *n. dj.*, 133.

⁴³ Arpad Lebl također spominje da se tih desetljeća ponekad spominjala neka "bunjevačko-šokačka stranka"; A. LEBL, *n. dj.*, 313. Nasuprot tomu Ante Sekulić izričito tvrdi da se Mamužićeve deakovce ipak ne može nazvati "bunjevačkom strankom"; Ante SEKULIĆ, "O društvenom i stranačkom životu podunavskih Hrvata od 1867. do 1918.," *Historijski zbornik*, 41 (1988.), 148.

⁴⁴ "Vladinorce" su tada u Subotici prema bunjevačkim vođama Lazi Mamužiću i dr. Josipu Antunoviću nazivali "Mamužićeva stranka" ili "Mamužić-Antunovićeva stranka"; *Neven*, Subotica, 15. IX. 1889., 141.

⁴⁵ P. PEKIĆ, *n. dj.*, 134.

⁴⁶ Tu međutim ponovno treba naglasiti da Bunjevci nisu sami osvojili gradsku vlast, nego da su oni bili samo najistaknutiji članovi subotičke organizacije Slobodoumne stranke, što dokazuje i potpuni popis članova poglavarstva grada Subotice objavljen u *Nevenu* 15. studenoga 1884. godine; *Neven*, Subotica, 15. XI. 1884., 169.-171.

⁴⁷ *Neven*, Subotica, 15. X. 1889., 157.

izabrani njeni kandidati – dr. Josip Antunović i Béla Vermes.⁴⁸ Ali nakon toga bunjevačko se političko zajedništvo u Subotici počelo raspadati.

Bunjevci u Katoličkoj pučkoj stranci

Lom u subotičkoj Slobodoumnoj stranci nastao je 1894., i to kao posljedica političkih događaja koji su došli izvana. Te je godine naime čitavu Ugarsku zahvatio veliki val nezadovoljstva katolika protiv liberalnih zakona tadašnje vlade ministra-predsjednika Sándora Wekerlea, prvenstveno protiv nastojanja da se uvede civilni brak. Na čelu toga pokreta bili su ugarski katolički biskupi i dio plemstva koje je predvodio Nikola Eszterházi. Pokret je izazvao razdor i među subotičkim Bunjercima. Lazo Mamužić otvoreno je podržavao Wekerleovu politiku, što je protiv njega okrenulo većinu katoličkih svećenika. Ubrzo je i uredništvo *Nevena* počelo otvoreno kritizirati Mamužićevo upravljanje Suboticom, predbacujući mu dvije stvari: podržavanje liberalnih ideja i slabu zainteresiranost za obranu bunjevačkih prava.

Kada su Wekerleovi zakoni 1895. izglasani u ugarskom parlamentu, to je izazvalo reakciju među katoličkim vođama, koji su odlučili osnovati Katoličku pučku stranku (*Katolikus Néppárt*). Ideja osnivanja pučke stranke imala je brojne pristaše i među bačkim Bunjercima. Štoviše, od 1895. *Neven* postaje neformalno glasilo bunjevačkih pučakaša u Subotici. Već na početku te godine u *Nevenu* se može pročitati: “Širom naše zemlje se osniva ‘pučka partaja’ koja nastoji zemljodilcima stanje olakšati, narodnostima zakonito pravo podiliti, građanski brak uništiti, pravo izbora razširiti, političke srezove pravednije razdiliti.”⁴⁹ Iz toga se može razabrati da su bunjevački vođe vjerovali kako će u vjerskom pogledu ta stranka nastaviti snažnu katoličku politiku, ali i da će u narodnom pogledu ona prava Bunjevaca štititi bolje od Slobodoumne stranke, koja nije ispunila njihova očekivanja. Glavni predstavnici Pučke stranke u Subotici postali su dotadašnji saborski zastupnik Slobodoumne stranke dr. Josip Antunović i svećenik Matija (Maća) Mamužić, a oko njih su se okupljali i mnogi drugi ugledni Bunjevci.

Prvi koji je ukazao na važnost Katoličke pučke stranke za bačke Hrvate bio je povjesničar Arpad Lebl.⁵⁰ No ni Lebl nije napravio jasnu analizu djelovanja te stranke među bačkim Hrvatima. Tako Lebl među njezinim podupirateljima ističe samo svećenika Paju Kujundžića, premda se radilo o mnogo širem krugu svjetovnih i crkvenih osoba koje su doista igrale važnu ulogu među bačkim Hrvatima u to vrijeme. Nakon Lebla o Katoličkoj pučkoj stranci u Bačkoj pisao je i Ante Sekulić, koji joj je odricao svaku važnost napisavši da ona “nije među podunavskim Hrvatima našla istaknutijeg i uglednijeg pristašu, svećenika ili

⁴⁸ *Neven*, Subotica, 15. II. 1892., 35.-36.

⁴⁹ *Neven*, Subotica, 15. I. 1895., 2.

⁵⁰ A. LEBL, *n. dj.*, 136.

svjetovanjaka”⁵¹ Štoviše, Sekulić je izričito napisao da ni Pajo Kujundžić nije bio njen pristaša.⁵² Ali *Neven*, kao najznačajnije glasilo bačkih Bunjevaca, u razdoblju od 1895. do 1899. donosi brojne članke i napise koji navode na sasvim drugačije zaključke.⁵³

Sukobi unutar bunjevačke zajednice u Subotici posebice su uzdrmali položaj Pučke kasine. Ali subotički Bunjevci tada su odlučili svoje političke sukobe ipak ostaviti izvan te institucije. Tako je ona ostala mjesto na kojem su se susretali svi Bunjevci, premda su neki od njih bili ljuti politički protivnici. O tomu *Neven* već 1895. piše: “Puko je glas da nika gospoda namiravaju od Pučke kasine napraviti ‘katolički krug’. Mi bezuvitno osugujemo i misao koja bi na tako šta težila.”⁵⁴ Uredništvo *Nevena*, koje je po svemu od prvih dana podržavalo Pučku stranku, takvim je pisanjem pokazalo da Bunjevci pučkaši nisu željeli razbijati bunjevačko jedinstvo u Pučkoj kasini. Umjesto toga već 1896. Matija Mamužić i Josip Antunović osnivaju u Subotici Katolički krug, koji je okupljao sve pristaše Katoličke pučke stranke (i Mađare i Bunjevce), ali su Bunjevci pučkaši i dalje ostali aktivni i u Pučkoj kasini kao svojoj nacionalnoj kasini.⁵⁵

Matija (Maća) Mamužić bio je među vođama bunjevačkih pučkaša najuglednija osoba. Još 1885. bio je izabran za župnika subotičke župe Sv. Terezije, koja je sa svojih 60 000 duša bila jedna od najvećih župa u Ugarskoj, a po nacionalnom sastavu pretežito hrvatska.⁵⁶ Tijekom svoga djelovanja u Subotici Mamužić je osnovao Katoličko momačko kolo (1885.) i Katolički krug (1896.).⁵⁷ Ta su društva pored Bunjevaca okupljala i pripadnike drugih nacija, ali sama činjenica da su Bunjevci u subotičkim katoličkim zajednicama predstavljali izrazitu većinu utjecala je na to da je i djelovanje tih društava pomoglo nacionalnom osvještavanju i organiziranju bunjevačkih Hrvata.

Premda je veliki broj subotičkih Bunjevaca podržavao Katoličku pučku stranku, vladajuća je Mamužićeva stranka na parlamentarnim izborima 1896. u Subotici ponovno ostvarila potpunu pobjedu. Zapravo, Katolička pučka stranka uspjela je u Bačkoj na tim izborima kandidirati svoje kandidate samo na tri mjesta, i to u Subotici, u bečejskom i krnjajskom izbornom okrugu.⁵⁸ U Subotici je njen kandidat bio liječnik dr. Josip Antunović, tadašnji vodeći subotički pučkaš, što dokazuje da su Bunjevci doista bili dominantna snaga Pučke stranke u gradu.⁵⁹ Ipak, na izborima je svih 17 zastupnika u Bačkoj izabrano s liste vladajuće stranke, pa pristaše Pučke stranke očito ni u Subotici nisu

⁵¹ A. SEKULIĆ, *n. dj.*, 138.

⁵² *Isto*, 138.-139.

⁵³ Primjerice članak “Zašto mi volimo pučku partaju?”, *Neven*, Subotica, 1. I. 1895., 5.-6.

⁵⁴ *Neven*, Subotica, 1. II. 1895., 27.

⁵⁵ *Neven*, Subotica, 1. VI. 1896., 94.

⁵⁶ Tomo VEREŠ, *Bunjevačko pitanje danas*, Subotica, 1997., 27.

⁵⁷ *Isto*, 19.

⁵⁸ Š. MESAROŠ, *n. dj.*, 115.

⁵⁹ *Neven*, Subotica, 1. X. 1896., 164.

imali snage za političku pobjedu.⁶⁰ Politički i ideološki razjedinjeni Bunjevci nisu više mogli mnogo učiniti ni na nacionalnom planu.

Novi zaokret u politici bačkih Hrvata najavio je članak "Najnoviji pokret kod Bunjevaca", koji je iste 1896. u *Nevenu* objavio tada mladi svećenik Pajo Kujundžić (pod pseudonimom "S" – Sirotan). Kujundžić je u tome članku predložio osnivanje posebne stranke koja bi se u Subotici politički borila za interese Bunjevaca, što predstavlja najraniji spomen ideje osnivanja samostalne bunjevačke (hrvatske) stranke.⁶¹ Ipak, podjele su i dalje ostale. Bunjevci okupljeni oko *Nevena* još nekoliko godina ostaju lojalni Pučkoj stranci. Stoga Lebl točno zaključuje da XIX. stoljeće završava s podijeljenošću bačkih Bunjevaca, koje se moglo naći u svim mađarskim strankama – Lazo Mamužić kao liberal, Pajo Kujundžić kao pučkaš i Šimun Mukić kao četrdesetosmaš.⁶²

Kolo mladeži

Iste 1896., kada je Pajo Kujundžić u *Nevenu* progovorio o potrebi osnivanja samostalne bunjevačke stranke, mladi su Bunjevci u Subotici osnovali društvo Kolo mladeži. Društvo je imalo tamburašku i pjevačku sekciju, pa se činilo da će imati isključivo folklorno-kulturnu ulogu.⁶³ Ubrzo se međutim pokazalo da je ta institucija imala mnogo većih potencijala. S Kolom mladeži započela je zapravo zrela etapa narodnog pokreta bačkih Hrvata, u kojoj je hrvatstvo prihvaćeno i kao politički identitet.

Krajem XIX. stoljeća bunjevačka je politička platforma bila već iscrpljena zbog više razloga. Kada je 1880-ih došlo do otvorenog sukoba između J. J. Strossmayera i srpskih crkvenih prvaka, bilo je očito da je jugoslavenska ideja na temeljima južnoslavenskog bratskog zbližavanja neostvariva. Tada od nje odustaju i J. J. Strossmayer i kalački kanonik Antunović, koji umire već 1888. godine. Antunovićevi najbliži suradnici shvatili su nakon toga da inzistiranje na bunjevačkom političkom identitetu ne donosi koristi i da će na taj način većinski mađarski narod u Bačkoj u konačnici asimilirati Bunjevce. Bunjevština kao kompromisni politički identitet nije bila ni od koga prihvaćena. Štoviše, pokazalo se da su i Mađari i Srbi doživljavali takvu političku platformu samo kao izraz slabosti i nacionalne nezrelosti male zajednice kojoj ne preostaje drugo nego da se asimilira.

Tada na povijesnu scenu istupaju Ago Mamužić i Pajo Kujundžić, koji oko sebe okupljaju mlade snage organizirane u Kolu mladeži. Obojica su tada već bila poznate i utjecajne osobe među bačkim Bunjercima. Ago je bio jedan od osnivača Pučke kasine, a Pajo Kujundžić dugogodišnji vjeroučitelj u subotičkoj

⁶⁰ *Neven*, Subotica, 1. XI. 1896., 184.

⁶¹ *Neven*, Subotica, 1. XI. 1896., 170.-171.

⁶² A. LEBL, *n. dj.*, 151.

⁶³ *Neven*, Subotica, 1. X. 1896., 165.

gimnaziji i povjerenik hrvatskog Društva sv. Jeronima.⁶⁴ U početku je ulogu prvaka igrao Mamužić, koji je i po godinama bio stariji od Kujundžića. Članovi Kola mladeži neformalno su ga isticali kao svoga vođu, o čemu svjedoči i članak "Ago Mamužić i Kolo mladeži", objavljen u *Nevenu* 1897. godine.⁶⁵ U tome se članku prvi put navode i imena mladih članova Kola mladeži koji će sudjelovati u završnoj etapi hrvatskog nacionalnog pokreta. Bili su to Ivan Mukija Budinčević, Stipan Matijević i Staniša Neorčić, kojima su se ubrzo pridružili mladi odvjetnici Babijan Malagurski, Josip Vojnić Hajduk, Beno Sudarević i liječnik Vranje Sudarević.

Kako piše *Subotička Danica za 1898. godinu*, začetak Kola mladeži dogodio se u obitelji subotičkog Bunjevca Andrije Stipića Švabovog, koji je bio vatretni pristaša nezavisnjačke stranke. Premda se u Subotici tu stranku smatralo mađarskom šovinističkom strankom, pa je i Andrija slovio kao čovjek koji je zagovarao mađarizaciju, njegovi sinovi Marko i Andrija ml. u narodnom su se pitanju sasvim okrenuli i počeli boriti za bunjevštinu.⁶⁶ Uz njih se kao začetnik Kola mladeži od početka pojavio i Stipan Matijević, tadašnji odvjetnički vježbenik, pa je on 1896. postao i prvi privremeni predsjednik novoosnovanog društva. Već samo osnivanje društva i njegovo javno djelovanje nisu bili po volji Lazi Mamužiću, ali ni mađarskoj javnosti.⁶⁷ Ipak, Kolo mladeži je zaživjelo i uskoro postalo doista važan politički čimbenik u gradu, čega se Lazo Mamužić očito bojavao.

Godine 1899. *Neven* je počeo otvoreno kritizirati Pučku stranku, a ponašanje Laze Mamužića sve je više tjeralo subotičke Bunjevce i od vladajuće stranke.⁶⁸ Tako je tada sazrela ideja stvaranja samostalne bunjevačke stranke, koju je još 1896. predlagao Pajo Kujundžić. Novo središte političkog djelovanja subotičkih Bunjevaca bilo je Kolo mladeži. Dijelom je na to utjecala i činjenica da se 1900. Maća Mamužić utopio u jezeru Palić pokraj Subotice, jer je time Pučka stranka u Subotici izgubila vođu. Nakon Mamužićeve smrti Katolički je krug nastavio voditi Pajo Kujundžić, ali on više nije istupao kao zagovornik Pučke stranke, nego je u političkom smislu počeo podržavati mlade oko Kola mladeži.⁶⁹

Narodna bunjevačka stranka

Na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće došlo je do velike smjene generacija: 1899. umire Ambrozije Boza Šarčević, 1900. nesretno je poginuo Maća Mamu-

⁶⁴ O Paji Kujundžiću više u: Matija EVETOVIĆ, *Život i rad Paje Kujundžića*, Subotica, 2005.

⁶⁵ *Neven*, Subotica, 1. VII. 1897., 110.-111.

⁶⁶ "Kolo mladeži – Veliko kolo", *Subotička Danica ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1898.*, Subotica, 1897., 23.

⁶⁷ *Isto*, 26.

⁶⁸ "Pučka stranka i nemagjarski narodi", *Neven*, Subotica, 1. VIII. 1899., 125.

⁶⁹ *Neven*, Subotica, 1. IV. 1901., 60.

žić, a 1902. umire Ago Mamužić. Iste 1902. Lazo Mamužić gubi na općinskim izborima, a na mjesto subotičkog gradonačelnika dolazi Károly Biró, pristaša Narodne stranke Alberta Apponya.

Nezadovoljni djelovanjem Katoličke pučke stranke, subotički su se Bunjevci počeli udaljavati od nje. Nakon smrti Age Mamužića kao lider subotičkih Bunjevaca počinje se isticati Pajo Kujundžić, a potporu mu daju mladi okupljeni oko Kola mladeži. Kolo mladeži je od svoga osnutka 1896. imalo veliki problem jer mu mađarske vlasti nisu željele dati odobrenje za rad. Posljednji put odobrenje je pokušao izboriti tadašnji predsjednik društva dr. Josip Vojnić Hajduk 1900. (dakle punih pet godina nakon osnivanja društva). Nakon neuspjeha i toga pokušaja Kolo mladeži prestalo je formalno postojati.⁷⁰ No njegovi su članovi i dalje zajedno djelovali. Štoviše, 1902. oni su se prvi put predstavili kao središte nove kršćanske i bunjevačke političke organizacije.⁷¹ U studenome 1902. u Subotici su birani općinski vijećnici, a članovi Kola mladeži tada su prvi put pokušali izaći na izbore sa svojom listom kandidata. *Neven* donosi da su na čelu liste Kola mladeži bila braća Beno Sudarević i Vranje Sudarević, a uz njih Josip Vojnić Hajduk, Babijan Malagurski, Stipan Matijević i Luka Plesković.⁷² Lista Kola mladeži nije uspjela postići izborni uspjeh.⁷³ Ipak, ti su izbori bili povijesni jer su na njima subotički Bunjevci prvi put samostalno istaknuli svoju kandidacijsku listu.

Bivši članovi Kola mladeži u nadolazećim su godinama nastavili s jačanjem svoga utjecaja. Tako je 1903. dr. Beno Sudarević postao bilježnikom Pučke kasine, premda su u njoj bili i dalje utjecajni Bunjevci drugih političkih opredjeljenja.⁷⁴ Godine 1904. ponovno su se spremali općinski izbori u Subotici. Za predstojeće su izbore bile formirane tri kandidacijske liste: jednu je okupljao Károly Biró, tadašnji subotički gradonačelnik, druga je bila lista Šimuna Mukića, poznatog košutovca, a treću listu, koja se na izborima pojavila pod imenom "Demokratska općinska stranka", sastavio je Lazo Mamužić zajedno s Lukom Pleskovićem, Miškom Prčićem i Stipanom Matijevićem. *Neven* je tumačio da je Mamužić s tom listom nastojao pridobiti "kršćansku stranku", odnosno poglavito Bunjevce okupljene oko Paje Kujundžića i nekadašnjih članova Kola mladeži. No oni su tada odlučili ostati izvan političke borbe, a pobjedu je odnio Károly Biró.⁷⁵

Nastavak političkog djelovanja članova Kola mladeži bio je vidljiv 1906. godine. Te su godine u Ugarskoj bili parlamentarni izbori, a pristaše Kola mladeži odlučili su za zastupnika u Subotici kandidirati dr. Benu Sudarevića. Bili su to, nakon 1902., drugi izbori na koje su subotički Bunjevci izašli samostal-

⁷⁰ M. EVETOVIĆ, *Život i rad Paje Kujundžića*, 90.

⁷¹ *Neven*, Subotica, 1. VII. 1902., 106.

⁷² "Izbor u Subotici", *Neven*, Subotica, 1. XII. 1902., 178.-179.

⁷³ "Promine u zvaničnicima", *Neven*, Subotica, 1. I. 1903., 12.

⁷⁴ Primjerice jedan od najutjecajnijih članova *Pučke kasine* bio je Miško Prčić, koji je podržavao Luku Mamužića; "Pučka kasina", *Neven*, Subotica, 1. I. 1903., 12.

⁷⁵ "Društvena gibanja u Subotici", *Neven*, Subotica, 1. XI. 1904., 163.-164.

no.⁷⁶ Podršku Beni Sudareviću dali su mnogi poznati Bunjevci, među njima Pajo Kujundžić, Vranje Sudarević, Staniša Neorčić i Josip Vojnić Hajduk. Prištaše Kola mladeži na tim su se izborima ponovno predstavili kao neovisna nestranačka grupa Bunjevaca koja je u političkim stavovima ipak i dalje bila najbliža politici Pučke stranke.⁷⁷

Beno Sundarević nije bio izabran, ali je njegova kandidatura ohrabrila ljude okupljene oko Kola mladeži, pa se u *Nevenu* od 1. srpnja 1906. u članku "Nova stranka" može pročitati da su oni nakon parlamentarnih izbora odlučili u Subotici i formalno osnovati stranku. Prema tom članku Beno Sudarević i njegovi prijatelji zaključili su nakon parlamentarnih izbora da se narod obrađovao tom pokretu "koji zovu kretom Kola mladeži", ali "mnogi nisu čuli ništa o pokretu za ono kratko vrime, drugi nisu imali prigode dovoljno obavistiti se o stvari, treći su zamišljeni da li će i ovaj pokret bit samo tako bunjevački kao i dosadanji i u toj zamišljenosti neizvisni ostali kod kuće". Dalje je u članku zapisano da je za predsjednika nove stranke predložen Vranje Sudarević, a za blagajnika Babijan Malagurski, te da su stranku podržali Stipan Matijević i Josip Vojnić Hajduk. Upravo na temelju toga članka pisao je poslije Petar Pekić da nakon izbornog poraza "bunjevačka stranka" nije propala.⁷⁸ Zapravo, članak u *Nevenu* dokazuje upravo suprotno, da je tada, 1906. godine, tek došlo do osnivanja prve bunjevačke stranke, za koju M. Evetović tvrdi da se zvala Narodna bunjevačka stranka.⁷⁹ Ali nakon toga članka nema više spomena o bunjevačkoj stranci, pa se ne može ni tvrditi da je ona nakon toga sastanka zaživjela. Štoviše, iz kasnijih članaka u *Nevenu* očito je da su se ljudi okupljeni oko Kola mladeži nakon 1906. dulje vrijeme politički pasivizirali jer pokušaji kandidature na izborima 1902. i 1906. nisu polučili uspjeh.

Razdoblje od 1907. do 1914. godine

Nakon izbora 1906. inicijativu među bačkim Hrvatima ponovno preuzimaju katolički svećenici. Među njima se, uz Paju Kujundžića, kao novi lideri ističu mladi svećenici Blaško Rajić i Lajčo Budanović. Oni su težište djelovanja u razdoblju od 1907. do 1913. preusmjerili na školstvo, rad čitaonica i katoličkih društava. Prelazak s političkog na društveno djelovanje bio je određen činjenicom da su Bunjevci politički bili previše razdijeljeni. Nakon 1906. ta je politička podijeljenost još i više rasla. S pojavom socijalizma kao snažne ideologije u Ugarskoj se razvila Socijaldemokratska partija, koja je također privukla dio bunjevačkih glasova, a njoj su se nastojali suprotstaviti novoosnovani kršćanski socijalisti, koji su zapravo napravili još veći raskol među katolički

⁷⁶ O tome piše i A. Sekulić: "Međutim, kad je ugarska vlada odredila parlamentarne izbore za 5. svibnja 1906., odlučili su Hrvati u Subotici ući u izbornu nadmetanje u svojoj samostalnoj bunjevačkoj stranci" A. SEKULIĆ, *n. dj.*, 151.

⁷⁷ "Poslanički izbori u Subotici", *Neven*, Subotica, 1. VI. 1906., 81.-82.

⁷⁸ P. PEKIĆ, *n. dj.*, 158.

⁷⁹ M. EVETOVIĆ, *Život i rad Paje Kujundžića*, 43.

orijentiranim Bunjevcima. U svemu je bilo i taštine pojedinih lidera, o čemu svjedoči tadašnji sukob Lajče Budanovića i Blaška Rajića.

Blaško Rajić već je kao mladi svećenik pokazao da se od njega može mnogo očekivati. U tome razdoblju istaknuo se s nekoliko pothvata: 1907. osnovao je u Subotici Katoličko divojačko društvo, a 1911. pokrenuo je i proslavu žetvene svečanosti nazvanu *Dužijanca*. Budanović je također bio vrlo aktivan, premda je dugo vremena djelovao u Novom Sadu, gdje je 1909. osnovao Pokret kršćanskog socijalizma.⁸⁰ *Neven* je u razdoblju 1907.–1914. više podržavao mladog svećenika Lajču Budanovića, dok su Blaška Rajića podržavale novoosnovane subotičke *Naše novine*, list katoličkih socijalista.⁸¹ Njihovi su sukobi doživjeli vrhunac tijekom 1911., kada su se *Neven* i *Naše novine* iz broja u broj žestoko međusobno kritizirali.⁸² No 1913. Blaško Rajić izlazi iz *Naših novina*, a one od tada sve više dobivaju mađarski šovinistički karakter, pa su kao takve i završile svoj rad 1918. godine. Odmak Blaška Rajića od *Naših novina* pokazao je da ni pokret kršćanskog socijalizma nije uspio privući bačke Hrvate u većoj mjeri.

Razdoblje od 1907. pa do početka Prvog svjetskog rata važno je i zato što su tada iznimno ojačale veze s Hrvatskom, što je ohrabrivalo bačke Bunjevce i Šokce da se sve više javno izjašnjavaju Hrvatima. Javno izjašnjavanje hrvatstva među bačkim Bunjevcima i Šokcima ima svoju tradiciju koja je u stvari vrlo stara. Primjerice *Letopis Matice srpske* objavio je 1863. rezultate popisa Srpske Vojvodine koji je 1860. provelo Carsko i kraljevsko namjesništvo u Temišvaru. U tome su popisu Hrvati registrirani u mnogim mjestima u Banatu i Bačkoj, kao i u dijelu Srijema koji je priključen Srpskoj Vojvodini. Posebice je vrijedna činjenica da su tada i bački Bunjevci i Šokci u velikom broju mjesta (premda ne u svima) također popisani kao Hrvati.⁸³ Hrvatima su se tijekom XIX. stoljeća izjašnjavali mnogi bački Bunjevci i mnogi koji su imali bunjevačke korijene, kao što su fra Stipan Vujević (r. u Beregu 1837.) i fra Mladen Barbarić (r. u Iloku 1873.), pjesnik Miroljub Ante Evetović (r. u Bačkom Aljmašu 1862.) i čuveni hrvatski književnik Antun Gustav Matoš (r. u Tovarniku 1873.). U *Nevenu* je zabilježeno da se Hrvatom smatrao i svećenik Bariša Matković (r. u Subotici 1846.), bliski suradnik Ivana Antunovića.⁸⁴ Da je širenje hrvatskog političkog identiteta bilo snažno već u drugoj polovini XIX. stoljeća najbolje dokazuje sam Ivan Antunović, koji u svojoj *Razpravi* 1882. piše da se bački Bunjevci i Šokci sve više nazivaju Hrvatima.⁸⁵ Taj je proces bio posljedica brojnih procesa kako u Trojednoj Kraljevini tako i u ostalim hrvatskim zemljama, pa i u samoj Bačkoj. Razvoj povijesne znanosti, prevladavanje slavonskog i dalmatinskog regionalizma te širenje hrvatskog političkog identiteta u Istri i Bosni i Herce-

⁸⁰ T. VEREŠ, *n. dj.*, 20.

⁸¹ *Naše novine* izlazile su od 1907. do 1918. godine. - A. LEBL, *n. dj.*, 323.

⁸² To primjećuje i A. Lebl. *Isto*, 325.

⁸³ "Stanovništvo Srbske Voivodine po veri i narodnosti (po zvaničnom izveštaju)", *Letopis Matice srpske*, knj. 108., Novi Sad, 1863., 104.-148.

⁸⁴ *Neven*, Subotica, 1. VIII. 1900., 115.

⁸⁵ I. ANTUNOVIĆ, *n. dj.*, 69.

govini utjecali su i na širenje hrvatstva među bačkim Bunjevcima i Šokcima. Tome je svakako pomogla i sve jača prisutnost hrvatskih institucija u Bačkoj, prije svega Matice hrvatske i Društva sv. Jeronima, koje su od kraja XIX. stoljeća među bačkim Bunjevcima i Šokcima stalno djelovale. Sve je više bilo i osobnih veza. One su bile doista brojne, što dokazuju i "poruke uredništva", redovito objavljivane na stranicama *Nevena*, iz kojih se vidi da su s bačkim Hrvatima surađivali Josip Reberski, Rudolf Horvat, Vinko Žganec, Ante Alapović, braća Antun i Stjepan Radić, Fran S. Gundrum Oriovčanin, Vladimir Mažuranić, Dobroslav Brlić, Josip Selak, nadbiskup Antun Bauer, Gjuro Arnold i mnogi drugi.

Već u prvim godinama XX. stoljeća vidljivo je da je uredništvo *Nevena* otvoreno zagovaralo hrvatski identitet. Taj čin valja sagledavati vrlo pažljivo. Radilo se o političkoj odluci koja je nesumnjivo mogla imati, i imala je, ozbiljne posljedice za sve koji su je podržavali. Ipak, u procesu oblikovanja nacionalnih identiteta bački su Bunjevci i Šokci shvatili da pripadaju hrvatskom narodu i da zato trebaju i u političkom smislu prihvatiti hrvatski nacionalni identitet. Premda su Mađari i Srbi pružali otpor hrvatskoj nacionalnoj integraciji, Bunjevci i Šokci ipak su ustrajali na njoj i zbog toga što su bili svjesni da jedino u okviru toga identiteta mogu očuvati svoj subetnički bunjevački i šokački identitet, kao što su ga sačuvali Šokci u Slavoniji i Bunjevci u Dalmaciji, Lici i Hrvatskom primorju. Jednako su tako bili svjesni da bi na drugoj strani prihvaćanje mađarskog ili srpskog identiteta značilo odbacivanje cjelokupnog vlastitog kulturnog naslijeđa.

Godine 1910. neki istaknutiji subotički Bunjevci ulaze u novoosnovanu Nacionalnu stranku rada (*Nemzeti Munkapárt*). *Neven* 1911. piše da su u Subotici za nju bili Babijan Malagurski, Stipan Matijević, Staniša Neorčić i Marko Dulić, a kandidat te stranke Stipan Vojnić mlađi izabran je iste godine za zastupnika u Ugarskom saboru.⁸⁶ Očito je iz toga da su se tada pristaše Kola mladeži podijelili. Jedni, okupljeni oko *Nevena*, i dalje su bili politički pasivni, dok su drugi pokušali politički djelovati u okviru nove vladajuće mađarske stranke. Međutim *Neven* je tijekom 1913. oštro kritizirao Šandora Vojnića da nije nimalo pomogao subotičkim Bunjevcima u njihovim naporima oko uvođenja hrvatskog jezika u škole.⁸⁷

Upravo je uvođenje hrvatskog jezika u škole postalo glavni cilj oko kojeg je od 1907. Pajo Kujundžić nastojao okupiti sve bačke Hrvate.⁸⁸ No mađarske su vlasti stalno odbijale takvu ideju. Svjesni da u gradskim školama ne mogu dobiti nastavu na hrvatskom jeziku, Bunjevci su u Subotici odlučili osnovati

⁸⁶ *Neven*, Subotica, 15. X. 1911., 76.

⁸⁷ "Naše škole", *Neven*, Subotica, 23. VIII. 1913., 1.

⁸⁸ Tih godina u *Nevenu* brojni članci govore o potrebi uvođenja hrvatskog jezika u niže razrede škola i o potrebi većeg školovanja bunjevačke djece, primjerice: "Ko traži bunjevačke škole?" (15. X. 1910.), "Naše škole na salašima" (15. VIII. 1910.), "Za pismenost Bunjevaca i Šokaca" (15. III. 1911.), "Čujte roditelji" (15. IX. 1911.), "Bunjevci i škole" (29. VI. 1912.), "Prosvitom slobodi" (3. VIII. 1912.).

vlastite privatne škole, na što su po zakonu imali pravo. Godine 1913. Pajo Kujundžić pretvorio je svoje nastojanje oko borbe za obrazovanje na hrvatskom jeziku u konkretnu akciju. *Neven* o tomu piše: "Iz prigode obilinskog i sveto-stevanskog slavlja poželi narod slobodu nauke i odvaži se da će osnovati jedno kulturno društvo za osnivanje i održavanje škula, sa 5.000 do 10.000 članova. Članovi bi bili muškarci i ženske, Bunjevci i nebunjevci koji su radi pomoći Bunjvcima putem škole. Više se Bunjevaca izjavilo da će ući u to društvo sa deseticama i stotinama kruna."⁸⁹ Tako je nastala ideja osnivanja "školske zadruge", zapravo zaklade koja bi skupljala novce za otvaranje privatnih bunjevačkih škola.⁹⁰ U *Nevenu* od 13. rujna 1913. objavljen je još jedan članak u kojem se najavljuje osnivanje "Prve školske zadruge u Subotici". U njemu su objavljena i imena članova privremenog odbora školske zadruge: bili su to Pajo Kujundžić, Babijan Malagurski, Mirko Ivković Ivandekić, Blaško Rajić, Mijo Mandić, Stipan Matijević, Mate Dulić, Stipan Vojnić Tunić, Nikola Matković, Josip Prčić i Bašo Vukmanov Šimokov.

Tijekom jeseni iste godine Pajo Kujundžić i njegovi pristaše pokušali su još jednom politički djelovati u Subotici. Prvi korak prema političkom organiziranju subotičkih Bunjevaca učinjen je kada je *Neven* proglasio da ponovno postaje politički list. Tada su u njemu objavljena tri načela budućeg političkog djelovanja:

„Prvo naše načelo je, da svaki podanik Ugarske poštiva zakone te svagda nastoji podupirati interese mile nam domovine.

Drugo načelo je naše, da se narodnosti u okviru zemaljskih zakona i državnog jedinstva mogu i smiju politički i kulturno razvijati.

Treće načelo nam je da su Bunjevci i Šokci ogranak naroda hrvatskoga, a naš jezik da je čisto hrvatski, ali isповједamo narodno jedinstvo sa Srbima te njihov jezik isto tako smatramo za svoj.“⁹¹

Svoju su šansu Kujundžić i njegovi pristaše vidjeli u općem nezadovoljstvu prema gradskoj upravi na čijem je čelu još uvijek bio Károly Biró. *Neven* o tome piše sljedeće: "Privrženici kršćanske pučke stranke, Aponijevci, Andrašievci, Függetlenség i svi nezadovoljnici spojili su se u koaliciju da se zajednički bore proti licumirstvu Birovljeve vlade, koja se oslanja na Bunjevce, a goni Bunjevce."⁹² U listopadu 1913. započela je predizborna kampanja za općinske izbore. Među bunjevačkim kandidatima isticali su se Pajo Kujundžić i Blaško Rajić, ljudi koji su imali nesumnjiv utjecaj među subotičkim Bunjvcima. No Károly Biró ponovno je uvjerljivo pobijedio sa svojom listom, pa nisu bili iza-

⁸⁹ *Neven*, Subotica, 23. VIII. 1913., 3.

⁹⁰ "Prva škulska zadruga u Subotici", *Subotička danica ili bunjevačko-šokački kalendar za prostu godinu 1914.*, Subotica, 1913., 37.-38.

⁹¹ *Neven*, Subotica, 15. II. 1913., 1

⁹² "Sloga protivnih stranaka", *Neven*, Subotica, 6. IX. 1913., 3.

brani ni Kujundžić niti Rajić.⁹³ Kujundžić je bio vidno razočaran. Smatrao je da razlozi njegova poraza leže u političkoj podijeljenosti subotičkih Bunjevaca. Stoga je u svome članku "Narodna partaja" u *Nevenu* ponovno, kao i 1896., pozivao na osnivanje samostalne bunjevačke stranke u gradu.⁹⁴

Kujundžićeva nastojanja da pokrene školsku zadrugu i osnuje samostalnu bunjevačku stranku u Subotici nisu se ostvarila. Godine 1914. započeo je Prvi svjetski rat, a onda je 1916. i sam Kujundžić iznenada umro. Raspad Austro-Ugarske Monarhije snažno je utjecao i na položaj bačkih Hrvata. Trianonskim ugovorom sjeverni dio Bačke ("Bajski trokut") ostao je u novoosnovanoj mađarskoj državi, dok je veći dio Bačke ušao u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, u kojoj su zavladao sasvim novi društveni i politički odnosi. Političko organiziranje bačkih Hrvata ipak je zadržalo određeni kontinuitet. Bunjevačko ime upotrebljavalo se i dalje kao pokušaj umirivanja sad ne više mađarske nego srbijanske političke javnosti, ali je beogradska politika ubrzo izazvala revolt zbog kojeg početkom 1920-ih bački Bunjevci i Šokci definitivno odlučuju otvoreno izražavati svoje hrvatstvo.

Godine 1920. u Subotici je osnovana Bunjevačko-šokačka stranka. Njezini vodeći ljudi bili su nekadašnji članovi Kola mladeži na čelu s dr. Vranjom Sudarevićem, a politički profil stranke bio je u potpunosti pučkaški i hrvatski. Tako je ideja osnivanja samostalne bunjevačke (hrvatske) stranke konačno zaživjela tek u novoj državi.

Zaključak

Oblikovanje bunjevačkog političkog identiteta u drugoj polovini XIX. stoljeća čvrsto je vezano uz opće društveno, gospodarsko i kulturno stanje bačkih Hrvata, ali i uz političke prilike koje su u to vrijeme vladale u Ugarskoj. Ideja bunjevačkog političkog identiteta temeljila se na priznavanju ugarske države, kulturnoj vezanosti na Zagreb i političkom afirmiranju bunjevačkog imena koje ne bi smetalo ni Mađarima ni Srbima. Taj je identitet nastao prvenstveno kao reakcija bačkih Hrvata na nacionalnu integraciju Mađara, koja je prema nemađarskim manjinama imala agresivni asimilatorski stav.

Središnja osoba društvene i političke emancipacije bačkih Hrvata u to je vrijeme bio kalački kanonik i naslovni biskup Ivan Antunović. Njegovo javno djelovanje imalo je velik uspjeh prvenstveno na području jačanja samosvijesti bačkih Hrvata. Antunovićev poziv na pretplatu prvih bunjevačkih i šokačkih novina od 15. kolovoza 1869. može se smatrati početkom narodnog pokreta bačkih Hrvata zato što je nakon toga uslijedilo razdoblje snažnog društvenog, kulturnog i političkog djelovanja, koje je rezultiralo potpunim oblikovanjem hrvatske zajednice u Bačkoj.

⁹³ "Dr Biró Karlo položio izpit kortešovanja", *Neven*, Subotica, 1. XI. 1913., 1.

⁹⁴ *Neven*, Subotica, 29. XI. 1913., 1.-2.

Antunovićeви pristaše ubrzo su uspjeli proširiti područje djelovanja i na politički život. Osnivanje Pučke kasine u Subotici 1878. tako nije bilo čin samo društvene nego i političke emancipacije bačkih Hrvata. Pobjeda Laze Mamužića i njegovih pristaša na parlamentarnim izborima 1881. i općinskim izborima u Subotici 1884. u tome se smislu može smatrati velikim političkim uspjehom subotičkih Bunjevaca, premda oni na tim izborima nisu izašli sa samostalnom bunjevačkom listom, nego na listi tada vladajuće Slobodoumne stranke. Te su pobjede ujedno predstavljale i vrhunac vođenja "bunjevačke politike".

Politički sukobi izazvani liberalnim zakonima iz 1895. razbili su jedinstvo subotičkih Bunjevaca. Nakon toga oni više ne uspijevaju zadržati ulogu važnog političkog čimbenika u gradu. Mnogi od njih pridružuju se različitim političkim opcijama, ali bez koristi za bunjevačku zajednicu. Kratkotrajna vezanost uz Katoličku pučku stranku, od 1895. do 1902., također nije pomogla u zaštiti nacionalnih interesa, pa od 1902. svećenik Pajo Kujundžić i članovi Kola mladeži u nekoliko navrata nastoje osnovati samostalnu bunjevačku stranku. Godine 1906. stranka je bila i formalno osnovana, ali je ubrzo prestala postojati. Bez obzira na slab politički uspjeh djelovanje Paje Kujundžića i Kola mladeži rezultiralo je ulaskom narodnog pokreta bačkih Bunjevaca i Šokaca u zadnju, hrvatsku etapu, jer od prvih godina XX. stoljeća oni sve više postaju svjesni da kalkulacija s bunjevačkim političkim identitetom ne donosi željene rezultate. U tome smislu *Neven*, kao najvažnije tadašnje bunjevačko glasilo, objavljuje 1913. stav uredništva da su Bunjevci Hrvati, što se može smatrati i deklaracijom Kola mladeži u odnosu na hrvatsko pitanje u Bačkoj.

SUMMARY

THE FORMATION OF THE POLITICAL IDENTITY OF THE *BUNJEVCI*
IN BAČKA DURING THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

The political identity of the *Bunjevci* came into existence as a reaction of the Croats of Bačka to the social, cultural, and political processes which were unfolding in Hungary during the second half of the 19th century. The growing national movements of the Magyars and the Serbs spawned tensions among the nationalities of Bačka, forcing the Croats of Bačka to consider and form their own national movement. The Croats of Bačka never questioned their adherence to Croat ethno-cultural identity, but taking on Croatian political identity (and with it the Croatian name) represented a major challenge in the 19th century, considering the opposition of neighbouring Serbs and Magyars. Thus, during the 1860s, a regional political identity was formed among the Croats of Bačka as a compromise solution in an effort to realize their own political, educational, cultural, and economic ambitions. This had an effect on the manner in which the Croats of Bačka referred to themselves, as during the second half of the 19th century they began for the most part to call themselves 'Bunjevci.' The political identity of the *Bunjevci* never had the potential to form an independent nation because there was never an attempt to clearly differentiate it from Croatian national identity. With time it became apparent that this approach was of little value even as a temporary political platform, since it was leading to the fragmentation of the Croats of Bačka into groupings along lines of sub-identities. In fact, in the decades before the First World War, the Croats of Bačka could only bear witness to an unsuccessful political platform which was forced step by step to retreat before a strong Magyarization. As a result, from the end of the 19th century onward the idea grew in strength among the *Bunjevci* and the *Šokci* of Bačka that in a political sense they should clearly refer to themselves as Croats. At the turn of the century, the *Bunjevci* and the *Šokci* indeed began to promote their Croatian identity, but a nationalist sense of 'Bunjevci' has remained accessible as a political option, opening a door to a political division which still remains today.

Key words: Croats of Bačka, *Bunjevci*, *Šokci*, political identity, ethno-cultural identity, Croatian national movement